

בזכות מה נגאלו ישראל ממצרים? לשיטת רש"י

הקדמה

בפרשת שמות (פ"ג) מסופר שד' התגלה אל משה רבנו בסנה ושלח אותו לגאול את עם ישראל.

יש לשאול: בזכות מה נגאלו ישראל ממצרים? והרי כפי שלמדנו במאמרים הקודמים הם חטאו בחטאים חמורים ביותר: עבודה זרה ולשון הרע! לכאורה התשובה לשאלה זו פשוטה: ד' כבר אמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה... **ודור רביעי ישובו הנה**" (בראשית טו, יג-טז), וכעת כבר עברו ארבעה דורות! כמו שפירש רש"י שם (בפסוק טז): "ודור רביעי - לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות, והרביעי ישובו לארץ הזאת. לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכתר ברית זו, כדכתיב: 'לתת לך את הארץ הזאת לרשתה' (פסוק ז). וכן היה: יעקב ירד למצרים, צא וחשוב דורותיו: יהודה, פרץ, חצרון. וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה".

הסבר זה מפורש בתורה בפרשתנו, כהקדמה להתגלות ד' אל משה בסנה: "וישמע אלקים את נאקתם, ויזכר אלקים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב" (ב, כד).

וכן נאמר בפרשת וארא בדברי ד' אל משה: "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב... וגם הקמתיו את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען... וְאָזְכֹר אֶת בְּרִיתִי" (ו, ג-ה).

אבל בדברי חז"ל ובמפרשים נאמרו תשובות אחרות על שאלה זו. מאמר זה יעסוק בשיטת רש"י.

א. בני ישראל נגאלו ממצרים כדי לקבל את התורה

לפי רש"י שאלה זו שאל משה רבנו את ד'. על דברי משה אל ד' "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" (ג, יא) כתב רש"י: "מי אנכי - מה אני חשוב לדבר עם מלכים?". "וכי אוציא את בני ישראל - אף אם חשוב אני, **מה זכו ישראל שתעשה להם נס ואוציאם ממצרים?**"

על כך ענה לו ד': "כי אהיה עמך, וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה" (ג, יב).

פירש רש"י: "ויאמר כי אהיה עמך - השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

שאמרת: 'מי אנכי כי אלך אל פרעה' - לא שלך היא, כי אם משלי, 'כי אהיה עמך'. ושאלת: מה זכות יש לישראל שיצאו ממצרים - דבר גדול יש לי על הוצאה זו, שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לסוף שלושה חודשים שיצאו ממצרים"¹. ד' לא אמר למשה שבזכות הברית עם האבות בני ישראל יגאלו ממצרים, אלא בשביל היעוד - לקבל את התורה.

נשאלת השאלה: האם משה רבנו לא ידע מה שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם... ודור רביעי ישובו הנה" (בראשית טו, יג-טז)? מסתבר שהוא ידע, וכן אמרו חז"ל במדרש². אם כן מדוע הוא תמה מה זכות יש לישראל שיגאלו? והרי הבטחה שניתנה בברית אינה תלויה במעשים טובים³!

אף אם נאמר שמשה רבנו לא ידע על ההבטחה, מדוע ד' לא אמר לו שבני ישראל יגאלו בזכות ההבטחה? וכמו שנאמר בהקדמה להתגלות ד' אל משה בסנה (ב, כד): "וישמע אלקים את נאקתם, ויזכר אלקים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב!"

עוד יש לשאול: הרי במקום אחר כתב רש"י (יב, ו): "הרי הוא אומר: 'וְאֶעֱבֹר עליך וְאֶרְאֶךָ והנה עתך עת ד'דים' (יחזקאל טז, ח) - הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו!" מדוע אם כן אמר ד' למשה שהזכות של ישראל להיגאל היא מפני שהם עתידים לקבל את התורה, ולא אמר שגאולתם היא בזכות הברית עם האבות?

כתב ה"עץ יוסף" על המדרש רבה (ג, ה): "מה זכות יש לישראל שנחשב הקץ מלידת יצחק, ולא ארבע מאות שלמים כפשט הפסוק".

דהיינו בפסוק נאמר: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה" (בראשית טו, יג), ומאז הירידה למצרים עברו רק מאתים ועשר שנים⁴, ואם כן תמה משה: מצד ההבטחה עדיין לא הגיע הזמן⁵, ומצד הזכויות של בני ישראל, הרי היו להם חטאים חמורים ביותר!

¹ מקורו בשמות רבה ג, ד.

² שמות רבה ה, כב.

³ עיין ברמב"ן (בראשית טו, יח) שכתב: "והוסיף לכתוב לו ברית עליהן שלא יגרום החטא", וכעין זה כתבו גם הראב"ע והחזקוני (שם, ז) והספורנו (שם, ט). ועיין עוד במאמרי "על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" (בעיקר בפ"ב) בפרשת לך לך, ובמאמרי "ברית המילה - ברית של אהבה וברית הארץ" (פ"ד סעיף 2), גם כן בפרשת לך לך.

⁴ עיין רש"י בראשית טו, יג; מב, ב ושמות יב, מ.

אבל יש לשאול: הרי כתוב גם "ודור רביעי ישובו הנה", וכבר עברו ארבעה דורות!

כבר הקשו חז"ל שאלה זו, ואמרו על כך במכילתא (בא, פסחא יד): "רבי אומר: כתוב אחד אומר: 'ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה' (בראשית טו, יג), וכתוב אחד אומר: 'ודור רביעי ישובו הנה' (שם, טז)! כיצד יתקיימו שני כתובין אלו? אמר הקדוש ברוך הוא: אם עושין תשובה - אני גואלם לדורות, ואם לאו - אני גואלם לשנים". וכיון שבני ישראל לא עשו תשובה הם לא היו ראויים להיגאל, אלא כעבור ארבע מאות שנה! לכן אמר ד' למשה שבני ישראל יזכו להיגאל בשביל לקבל את התורה. כלומר שבזכות קבלת התורה ד' יחשב את ארבע מאות השנים מלידת יצחק, ולא מהירידה למצרים⁵. ואחרי זכות זו כתב רש"י (יב, ו) שהגיעה השבועה שנשבע ד' לאברהם, כיון שחישוב השנים התחיל מהולדת יצחק⁷.

ב. הסבר נוסף הנזכר ברש"י: בזכות דם הפסח ודם המילה

במקום שבו כתב רש"י: "הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו" האריך רש"י בדבריו, ויש להתבונן בהם בשלמותם. בפרשת בא נאמר: "דברו אל כל עדת ישראל לאמר: בעשור לחדש הזה ויקחו להם איש שה לבית אבות, שה לבית. והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה, ושחטו אתו כל קהל עדת ישראל בין הערבים" (יב, ג-ו). פירש רש"י (שם, ו): "והיה לכם למשמרת - זה לשון ביקור, שטעון ביקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטה. ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים, מה שלא צוה כן בפסח דורות? היה ר' מתיא בן חרש אומר: הרי הוא אומר: 'ואעבר עליך ואראך והנה עתך עת דדים' (יחזקאל טז, ח) - הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצוות להתעסק בהן כדי שיגאלו, שנאמר: 'ואת עַרְם וְעַרְיָה' (שם, ז). ונתן להם שתי מצוות: דם פסח ודם מילה"⁸.

⁵ עיין מדרש שוחר טוב תהלים (יח, כב) שלכן משה סירב ללכת בשליחות ד' בסנה! ועיין עוד במדרש שיר השירים רבה (ב, ח) שכאשר משה בא אל בני ישראל ואמר להם את בשורת הגאולה הם אמרו לו שעדיין לא עברו ארבע מאות שנה! ועיין עוד ב"תורה שלמה" (שמות ב, כה אות רט).

⁶ עיין רש"י בראשית טו, יג; מב, ב ושמות יב, מ.

⁷ יש לציין שבסופו של דבר התקיימה גם ההבטחה "ודור רביעי ישובו הנה", שכן, כפי שביאר רש"י המובא בתחילת המאמר, כלב שהיה דור רביעי ליורדים למצרים נכנס לארץ.

ועיין עוד על כך ברשב"ם, בראב"י, ברד"ק, ברמב"ן, ב"אור החיים" הקדוש ובמלבי"ם שם, וכן בפירוש המשניות לרמב"ם עדויות פ"ב מ"ט ובראב"ד ובתוספות יום טוב שם.

⁸ על השאלה מדוע דווקא שתי מצוות אלו עיין במאמר "ברית המילה - הכנה ליציאת מצרים" בפרשת בא.

דהיינו שד' גאל את ישראל בגלל השבועה שנשבע לאברהם אבינו, אבל אף על פי כן היו בני ישראל צריכים שיהיו בידם מצוות כדי שלא יהיו עירום ועריה, ולכן נתן להם ד' שתי מצוות: פסח ומילה. עולה מכאן שאף על פי שהגיעה השבועה שנשבע ד' לאברהם, בני ישראל היו צריכים מצוות כדי להיגאל, ולכן נתן להם ד' מצוות!

ג. מדוע היה צורך במצוות כדי להיגאל?

יש לשאול: אם כבר הגיע זמן הגאולה שעליו נשבע ד' לאברהם אבינו, לשם מה היו צריכים בני ישראל מצוות כדי שיגאלו? בתשובה לשאלה זו נאמרו מספר הסברים:

1. הסבר "זה ינחמנו"

כתב בפירוש "זה ינחמנו" על המכילתא⁹ (פסחא פרשה ה): "הגיעה השבועה - ומכל מקום היו צריכים לזכות, לפי שהקב"ה דילג מזמן השעבוד, כדאיתא במדרש". נראה שכוונתו היא על פי מה שהתבאר לעיל (פ"א), שעדיין לא הגיע זמן הגאולה, שכן עדיין לא עברו ארבע מאות שנה, אך בזכות שבני ישראל עתידים לקבל את התורה¹⁰ חישב ד' את הקץ מהולדת יצחק, ולכן היו צריכים לזכות מצוות הפסח והמילה¹¹.

⁹ לרבי משה מפּרנקפורט, אמשטרדם תע"ב, מהדורה חדשה מתוקנת ומשוכללת בהוצאת "ישיבת בית אברהם סלוניס" ירושלים תשמ"ה.

¹⁰ או מסיבות אחרות לפי מדרשים אחרים, עיין בשיר השירים רבה (ב, ח) ובספר "מעט מן האור" לחומש שמות עמודים 103-105.

¹¹ א. כעין זה כתב גם ה"תורת חיים" על מסכת חולין צב ע"א בד"ה "גפן".

ב. עיין בפירוש "ברורי המדות" על המכילתא (פסחא פרשה ה): "והנה עתך עת דדים - כמו שגאולה העתידה יש לה שני עתות: זכו - אחישנה, לא זכו - בעתה, כמו כן בגאולת מצרים, אף על פי שמפורש 'ארבע מאות שנה', היינו קץ אחרון אם לא זכו, אך בזכות המצוה יכול לבוא קצת מקודם. ואף אם נאמר שהוקצב זמן ארבע מאות שנה דווקא, מכל מקום מצינו שחישב הקב"ה את הקץ מלידת יצחק, וכמו כן אם היה להם זכות מעולה מזה היה ביכולתו יתברך לחשוב עוד חשבונות כאלה שיכלה הקץ מהר מזה. זהו 'והנה עתך' גם בימך, יתכן שהגיע 'עת דדים', היינו הזמן שנשבע הקב"ה לידידו אברהם. או הכוונה 'והנה עתך' זמן הגאולה יתכן לחשוב לך מ'עת דדים', מלידת יצחק, שדודים תואר לאבות. אך כל זה בהיות לך איזה זכות".

נראה שהוא לא בא לענות על השאלה מדוע היה צורך במצוות כדי להיגאל, אלא על השאלה מדוע אמרה המכילתא "הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם"? והרי עדיין לא הגיע הזמן! ועל כך הוא ענה שאף על פי שעדיין לא עברו ארבע מאות שנה, מכל מקום בזכות המצוות ד' חישב את ארבע מאות השנים מהולדת יצחק ולא מהירידה למצרים! אבל יש להעיר שמלשון המכילתא ורש"י משמע שכבר הגיע הזמן, ורק אז נתן ד' את המצוות, ולא שבזכות המצוות ד' חישב את הזמן מהולדת יצחק! שכן כתבו: "הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצוות!"

2. הסבר האלשיך הקדוש

הסבר אחר כתב האלשיך הקדוש (שמות יב, ו): "יש הפרש בין היות הגאולה על דברת שבועת אלקים, ובין היות על זכות ישראל. משל למלך שמת אוהבו, ונשאר ממנו בן בלתי הגון, ואומר לו [המלך]: 'בשביל אביך איטיב עמך'. אך כשהבן כשר אומר לו [המלך]: 'מלבד אהבת אביך אעשה בגינך, כי טוב אתה'.

ומה בין זה לזה? כי בחלוקה הראשונה [כלומר במקרה הראשון, כשהבן איננו הגון] לא יתמיד להיטיב לבן, ובקלה שבסיבות יהפך לבן, אם יחטא הבן באחת מכל חטאות האדם אשר לא תעשינה. מה שאין כן אם טוב הבן, כי גם הוא יוסיף להחזיק להוסיף להיטיב לו.

ועל דרך זו אמר הוא יתברך ביציאת מצרים: 'הנה עֲתָךְ עַת דְּדִים' לגאול אותך בזכותם, אך אם אינכם זוכים מצד עצמכם, בקלה שבסיבות לא יחול טובכם. על כן אני חפץ שתהיו אתם גואלים את עצמכם בזכותכם, וזהו אמרם: 'לא היו בידם מצוות כדי שיגאלו', כלומר שיגאלו מעצמם מבלי זכות אבותם, כי 'את עַרְם ועריה', ערום מכל המצוות, לכן נתן להם שתי מצוות: דם פסח ודם מילה"¹².

ג. עוד כתב בפירוש "זה ינחמוני" על המכילתא שם: "וגם היה צריך זכות לעשות להם ניסים ולהגן עליהם מהמשחית, כדכתיב: 'ולא יתן המשחית'". [כעין זה, בלי המלים האחרונות ("מהמשחית" עד "המשחית")] כתב גם ב"קו המדה" כאן].

נראה שאין כוונתו שהסבר זה עונה על השאלה מדוע היו צריכים בני ישראל למצוות אם כבר הגיע הזמן להיגאל, אלא שהסבר זה מוסיף שבני ישראל היו צריכים את המצוות הללו גם כדי להינצל ולא רק כדי להיגאל.

באופן אחר היה נראה לבאר שבני ישראל היו צריכים את מצות הפסח כדי להינצל, כמו שכתוב "וראיתי את הדם ופסחתי עלכם, ולא יהיה בכך נגף למשחית בהכתי בארץ מצרים" (שמות יב, ג), ואת מצות המילה כדי לאכול את קרבן הפסח שאסור לערלים (שם, מח). אבל בתרגום יונתן ליחזקאל טז, ו נאמר: "בדמא דמהולתא אחוס עליכון". ועיין עוד בהרחבה במאמר "ברית המילה - הכנה ליציאת מצרים" בפרשת בא.

¹² א. עיין שם שהוסיף: "על דרך מאמרנו על המקרא שכתוב 'ושמר ד' אלקיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבתך. ואהבך וברכך והרבך' וגו' (דברים ז, יב-ג). כי הלא 'עקב תשמעו' שיתן להם מה שנשבע לאבות אין זה שכר! ועוד אמרו 'ואהבך' וכו' שיורה שעד כה לא אהבו! אך הוא שאמר הוא יתברך: הנה עלי ברית אבותיך להיטיב לך, אך 'והיה עקב תשמעו', שתזכו אתם בכשרונכם, זאת אעשה כי 'ושמר ד' אלקיך לך' לצד אחד 'את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבתך', ויעשה בגינך כי הנה 'ואהבך' מצד עצמך, ותרויח ריבוי הטובות: 'וברכך'".

ב. כעין זה בקיצור כתב גם ה"שפתי כהן" (יב, ו): "ורצה הקב"ה לזכותם שבעשיית המצוות יזכו לגאולה, ולא תבוא להם הגאולה מצד חסדו, אלא מצד מעשיהם". כעין זה כתב גם "הגהות וביאורים" על המכילתא שם [שנדפסו במהדורה החדשה של "ברכת הנצי"ב" על המכילתא, הוצאת ישיבת וולאז'ין ירושלים, תשנ"ז (עמוד טו)]: "ומה שלא גאלם בשביל השבועה... מפני שרצה שיאכלו משלהם, ולא משולחן של אחרים, כמו שאומר: 'רצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות'. וכן הוא אומר: 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך' (תהלים קכח, ב)".

לפי דבריו אכן בני ישראל יכלו להיגאל גם בלי שיקיימו את המצוות, כיון שכבר הגיע זמן הגאולה, אלא שמאהבת ד' לישראל הוא רצה שהם יזכו להיגאל מכח עצמם ולכן נתן להם מצוות, כדי שבזכותן הם יגאלו, ומכחן הם יזכו להארת פנים בהמשך הדרך גם אם יחטאו.

3. הסבר הנצי"ב

הסבר אחר כתב הנצי"ב ב"ברכת הנצי"ב" על המכילתא כאן: "כשרצונו יתברך להגביה קרן אומה או אדם, אבל לא הגיע לזה השכר על פי מעשיו, הקב"ה מזמין לפניו מצוות ומעשים טובים שיבא לידי כך ויקבל שכרו משלם על פי מידת הדין, ועיין מה שכתבתי ב'הרחב דבר' בראשית יט, א".

כדי להבין היטב את דברי הנצי"ב שם נקדים לשאלו: התורה האריכה בסיפור הכנסת האורחים של לוט (בראשית יט, א-ח), ומשמע שבזכות מצוה זו הוא ניצל מהפיכת סדום. אבל המלאכים נשלחו כדי להציל אותו עוד לפני שהוא הכניס אותם לביתו (רש"י יח, ב), כך שהצלתו תוכננה עוד קודם לכן!

ועוד: התורה אומרת: "ויהי בשחת אלקים את ערי הככר, ויזכר אלקים את אברהם, וישלח את לוט מתוך ההפכה, בהפך את הערים אשר ישב בהן לוט" (שם, כט). משמע שלוט ניצל בזכות אברהם, ולא בזכות מצות הכנסת האורחים. נשאלת אם כן השאלה: בזכות מה ניצל לוט? האם בזכות מצות הכנסת האורחים או בזכות אברהם?¹³

כתב הנצי"ב שם: "ענין כל הסיפור, דאנשי סדום הרשיעו עם המלאכים, ולוט עשה עמהם צדקה וניצל, יש להבין: הלא הקב"ה ירד לראות כביכול 'הכצעקתה הבאה אלי עשוי' (יח, כא) בלי זה העסק, וכן לוט היה ראוי להציל אותו בלי זה, ואם כן למאי סיבב הקב"ה זה העסק?"

אלא מתחילה יש לדעת כי כך מידתו של הקב"ה: כשרצונו יתברך להעניש אומה או אדם, ועדיין לא הגיעה מידת הדין לכך, אזי מסבב המקום יתברך להגיע לידי חטא חמור, ויענשו על פי מידת הדין. וכן כתב בפירוש המשניות להרמב"ם שלהי מסכת ברכות בפירוש הפסוק 'עת לעשות לדי' הפרו תורתך' (תהלים קיט, קכו): 'כשיבוא העת להיפרע ולהינקם, יזדמנו סיבות להפר התורה, כדי שיבוא עליהם העונש במשפט. וזה הענין עמוק עמוק, מי ימצאנו'. עד כאן לשונו. וכן היה בכנענים בעת שבאו ישראל לארץ, כדתניא בתורת כהנים, והבאתי בספר דברים (ט, ה). וכן כתיב בבני עלי: 'ולא ישמעון לקול אביהם, כי חפץ ד' להמיתם' (שמואל א

¹³ עיין במאמרי "בזכות מה ניצל לוט מהפיכת סדום?" בפרשת וירא, שם התבאר מספר שיטות בענין.

ב, כה). פירוש: שהקשיח ד' לבס משמוע, כדי שיגיע להם העונש על פי מידת הדין. והטעם של החפץ הוא לפי הענין, כמו בבני עלי היה החפץ כדי להראות חומר מקדש וקדשיו, ובכנענים כדי שיבואו ישראל לארצם, וכן הרבה. והכי נמי להיפך, כשרצונו יתברך להגביה קרן אומה או אדם, אבל לא הגיע לזה השכר על פי מעשיו, הקב"ה מזמין לפניו מצוות ומעשים טובים, שיבוא לידי כך, ויקבל שכרו משלם על פי מידת הדין. והכי תניא במכילתא סדר בא (פ"ה): ר' מתיא בן חרש אומר: 'ואעבר עליך ואראך והנה עתך עת דדים' (יחזקאל טז, ח) הגיעה שבועתו של הקב"ה שנשבע לאברהם אבינו, ולא היה בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר: 'שדים נכוננו וגו', ונתן להם הקב"ה שתי מצוות וכו'.

וכזה אירע במעשה סדום, דבאמת נראה ממה שאמר ד': 'זעקת סדום ועמורה כי רבה' (יח, כ), שאף על גב שמצד החטא לבד לא הגיע שיעשו כלה, לולי שרבה זעקת הנרצחים, כמו שכתבתי לעיל (שם), על כן הגיע זה העסק שהביא לידי גמר דין הקשה. וכן לא היה לוט כדאי להינצל בזכות עצמו כאשר כך עלה ברצון תחילה, אלא שנשתנה הדבר כאשר יבואר לפנינו. משום הכי היסב הקב"ה שיבואו המלאכים בדמות בני אדם גדולים בערב דווקא, וזה הביא שיתפעל לוט וישתדל בכבודם, ובוזה יגדל זכות עצמו¹⁴.

לפי הנצי"ב כאשר ד' רוצה לגאול אדם או אומה מסיבות כל שהן, והאדם או האומה אינם ראויים לכך מצד מעשיהם, ד' מזמן להם מצוות ומעשים טובים, כדי שהם יהיו ראויים להיגאל גם לפי מידת הדין¹⁵.

¹⁴ כעין זה כתב "אור החיים" הקדוש (שם, א) בקיצור: "ויבואו שני המלאכים סדומה בערב - טעם הדבר: למצוא הכנה ללוט להכניסם, ולזכות בהצלתו. והגם שאמרו (בראשית רבה פרשה ג) כי בזכות אברהם ניצול, אבל צריך למצוא לו זכות כל שהוא, ואם היו באים ביום, אפשר שלא היו מניחים אותו בני העיר להכניסם כל עיקר".

¹⁵ א. עיין גם ב"אור החיים" הקדוש (בראשית כא, א) שכתב: "כשירצה ד' להטיב - יזמין המצוה שסגולתה היא הטובה המבוקשת". וה"באר אברהם" למכילתא (בשלח פרשה א אות כד) כתב: "איתא בזוהר הקדוש שהקב"ה מזמין לאדם הישר מצוה גדולה לפניו, בשביל שאחר כך תהיה זאת המצוה עליו לזכות ומליץ בעדו". ועיין גם ב"הרחב דבר" לנצי"ב ויקרא יח, ג בהסבר ה"תורת כהנים".

ב. עיין ב"מסילת ישרים" סוף פרק ד' שכתב: "...הוא מה שאמר משה רבנו עליו השלום: 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, א-ל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא' (דברים לב, ד). כי כיון שהקדוש ברוך הוא רוצה במשפט, הנה כך הוא עבור על המשפט, העלים את העין מן הזכות כמו מן החובה. על כן אם משפט הוא רוצה, צריך שיתן לכל איש דרכיו וכפרי מעלליו בתכלית הדקדוק, בין לטוב בין למוטב, והיינו 'א-ל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא'... כי כך היא המידה, ועל הכל הוא דן, ועל כל חטא הוא מעניש, ואין להמלט. ואם תאמר: אם כן, מידת הרחמים למה היא עומדת? כיון שעל כל פנים צריך לדקדק בדין על כל דבר! התשובה: ודאי מידת הרחמים היא קיומו של עולם, שלא היה עומד זולתו כלל וכלל. ואף על פי כן אין מידת הדין לוקה, וזה, כי לפי שורת הדין ממש, היה ראוי... אמנם, מידת הרחמים היא הנותנת הפך השלשה דברים שזכרנו... **וזה חסד ודאי, שאינו**

לפי זה אכן ניצל לוט בזכות אברהם, אלא שהוא היה צריך זכויות מצד עצמו כדי להינצל. משמעות הדבר היא שבזכות אברהם הקב"ה זימן ללוט את הזכות להכניס אורחים ולטרוח בשבילם, ובזכות זו היה ראוי להינצל. כך גם בעניננו: בני ישראל נגאלו ממצרים בזכות השבועה לאברהם, אלא שהם היו צריכים זכויות מצד עצמם כדי להיגאל, והקב"ה זימן להם את דם הפסח ודם המילה בזכות השבועה לאברהם, אבל לולי שהגיע זמן השבועה לאברהם לא היה נותן הקב"ה לישראל את המצוות.

נראה להביא ראיה לדברי הנצי"ב ממה שאמרו חז"ל במדרש רבה פרשת נשא (יג, כ) על שער החטאת שהקריבו הנשיאים בחנוכת המשכן: "שעיר עזים אחד לחטאת - כנגד הפסח שצוה הקדוש ברוך הוא לעשות מן העזים על פרישות עבודת כוכבים, לפי שעובדי עבודת כוכבים היו ישראל במצרים, ולא היתה מידת הדין נותנת לגאלם, עד שפרשו ממנה. ועל פרישת עבודת כוכבים שעשו ונגאלו עליה, כמה דתימא: 'וראיתי את הדם ופסחתי עליכם' (שמות יב, יג), לפיכך הקריבו כנגדה שער לחטאת, לפי שבעוון עבודת כוכבים היו מקריבין שער לחטאת". מפורש במדרש שמידת הדין קטרגה ולא נתנה לישראל להגאל אף על פי שהגיע הזמן, עד שלא פרשו מעבודת כוכבים והקריבו את הפסח¹⁶.

סיכום

נאמרו שלשה הסברים מדוע בני ישראל היו זקוקים למצוות כדי להיגאל אף על פי שכבר הגיע זמן הגאולה:

1. לפי פירוש "זה ינחמנו" בני ישראל היו זקוקים למצוות כדי להיגאל, מפני שעדיין לא הגיע זמן הגאולה, אלא שהקב"ה קיצר אותו.
2. לפי פירוש האלשיך הקדוש אכן בני ישראל לא היו זקוקים למצוות כדי להיגאל, אלא שהקב"ה רצה שהם יגאלו בזכות עצמם, ולא רק בגלל השבועה, כדי שגם בהמשך הדרך ד' יאיר להם פנים, ולא יכעס עליהם מאד אם יחטאו בחטא קל.

משורת הדין, אך על כל פנים הנה הוא חסד שאינו מכחיש הדין לגמרי, שהרי יש צד לתלות בו... וכן כל שאר דרכי חסד המוזכרים בדברי החכמים, דרכי חסד הם לקבל את המעט כמרובה, אך לא מתנגדים ומכחישים ממש מדת הדין, כי כבר יש בהם טעם הגון להחשיב אותם. אך שיתרו עבירות בלא כלום, או שלא ישגיח עליהם, זה היה נגד הדין לגמרי, כי כבר לא היה משפט ודין אמיתי בדברים, על כן זה אי אפשר להימצא כלל".

¹⁶ א. הובא מדרש זה ב"תורה שלמה" שמות פ"ב אות קצט.
 ב. עיין כעין זה בספר "חקרי לב" על ספר שמות [לרב אריה ליב הימן (ירושלים תשס"ט)] עמ' ע-עב.
 ועיין עוד ב"תורה שלמה" שם אותיות קפב-רי*.

3. לפי הנצי"ב בני ישראל היו זקוקים למצוות כדי להיגאל אף על פי שכבר הגיע זמן הגאולה, מפני שגם כאשר הגיע זמן הגאולה צריכים להיות זכאים לה על פי מידת הדין.

ד. מדוע רש"י לא כתב שבני ישראל נגאלו בזכות שתקנו את חטא לשון הרע?

מפורסם המדרש שבני ישראל נגאלו בזכות שלא שינו שמם ולשונם ולבושם. מדרש מעין זה מופיע בכמה מקומות, ולא נאמר בו: "שלא שינו לבושם", אלא "שלא שינו שמם ולשונם", ונאמרו שם שני דברים נוספים: "שלא היה בהם לשון הרע, ושהיו גדורים בעריות"¹⁷. וכבר התבאר במאמר הראשון (בפ"ד) שבני ישראל תקנו את חטא לשון הרע בשנה האחרונה.

נשאלת השאלה: מדוע רש"י לא כתב שבני ישראל נגאלו כאשר תקנו את חטא לשון הרע? והרי, כפי שהתבאר, משה רבנו חשש שמא בני ישראל אינם ראויים להיגאל מפני שיש בהם לשון הרע, וכמו כן הם השתעבדו מפני שהיה בהם לשון הרע, ואם כן מתבקש היה לומר שכאשר הם תקנו חטא זה - הם היו ראויים להיגאל!

נראה שרש"י עצמו רמז לתשובה על שאלה זו באמרו: "הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצוות להתעסק בהן כדי שיגאלו, שנאמר: 'ואת עַרְם וְעִרְיָה' (שם, ז), ונתן להם שתי מצוות: דם פסח ודם מילה". כלומר שבני ישראל היו צריכים לקיים מצוות מעשיות, ולא רק להימנע מעבירות, ולכן כתב רש"י שדי נתן לבני ישראל את מצות הפסח ומצות המילה, ששתיהן מצוות מעשיות. מה שאין כן תיקון חטא לשון הרע, שאינו מצוה מעשית, אלא רק הימנעות מעבירה.

יש לציין שבמכילתא, שהיא מקורו של רש"י, בנוסף למלים "ולא היו בידם מצוות להתעסק בהן כדי שיגאלו", כתוב גם: "שאינו נוטלין שכר אלא על ידי מעשה". והסביר ה"שפתי כהן" (יב, ו): "כי בלא תעשה ינצל מן העונשים, אבל לקבל שכר צריך לעשות מעשה, שאין ניכר עבודת הבורא ושאונו עבדיו, אלא במצוות עשה"¹⁸.

¹⁷ עיין במאמר הראשון פ"ג ובהערות שם.

¹⁸ כעין זה כתבו גם ה"כלי יקר" (יב, ב), האלשיך הקדוש (יב, ו), "הגהות וביאורים" על המכילתא (הנ"ל בהערה 12), הגדה של פסח עם פירוש "היושבת בגנים" למרן הגר"א שפירא זצ"ל בפיסקא "בדמיק חיי" (מהדורה שלישית מורחבת, אדר תשס"ט עמ' עט), ועיין שם שהוסיף בביאור הענין. ועיין עוד במאמר "מדוע נאמרו דווקא עשרת הדברות במעמד הר סיני?" בפרשת יתרו בהערה 32.

יש להדגיש שהקרבת קרבן הפסח באה לתקן את כשלונם בעבודה זרה, וגם שם ציוה ד' לא רק שיפסיקו לעבוד עבודה זרה, שהיא הימנעות מעבירה, אלא שיעשו מעשה: שיקחו את השה שהיה אלילם של מצרים, וישחטו אותו, וכמו שכתב רש"י: "ושהיו שטופים בעבודה זרה, אמר להם: 'משכו וקחו' (שמות יב, כא) - משכו ידיכם מעבודה זרה, וקחו לכם צאן של מצוה".

סיום

כשם שבמצרים הגאולה לא התחילה בזכות מעשיהם הטובים של בני ישראל, אלא אף על פי שהם עבדו עבודה זרה ודברו לשון הרע וביטלו ברית מילה¹⁹, הם זכו להיגאל **בזכות העבר** - השבועה שנשבע ד' לאבותינו, **ובשביל העתיד** - לקבל את התורה, וגם זכו לתקן את החטאים שהיו בידם, כך גם אנו נזכה בקרוב בעזרת ד' לגאולה השלמה **בזכות העבר** - השבועה שנשבע ד' לאבותינו, **ובשביל העתיד** - לתקן עולם במלכות שד-י. "וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותו, ומיד הן נגאלין" (הלכות תשובה לרמב"ם פ"ז ה"ה).

---

¹⁹ כפי שמוכח מרש"י הנ"ל (יב, ו), ועיין עוד במאמר "ברית המילה - הכנה ליציאת מצרים" בפרשת בא.